

Kitap Tanıtma:

AHMET TETİK, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt I: 1914-1916*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, XII+ 500 s.

Ahmet Tetik meslekten tarihçi olmayıp Türk dili ve edebiyatı uzmanıdır. Lisans eğitimi Atatürk Üniversitesinde görmüş; doktorasını Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yapmıştır. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığında (ATASE) arşiv şube müdürlüğünde bulunmuştur. Adıgeçenin, Balkan Savaşları (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922) dönemleri hakkında yayına hazırladığı ATASE arşiv derleme kitap ve makaleleri mevcuttur.

XII + 500 sayfa uzunluğundaki çalışma; sunuş, kuruluş ve kapatılış, İspanya-Fas 1914-1916, Trablusgarp 1914-1916, Rusya 1914-1916, İran 1914-1916, Kafkas Cephesi 1914-1916, Ek Bilgiler (1. Fuat Balkan'ın Balkan Harbindeki Faaliyetlerine Dair Raporu, 2. Rusya'da Sakin Müslüman Türk Tatarların Haklarını Müdafaa Cemiyetinin 14 Kasım 1915 Tarihli Bildirisi, 3. İran Özel Komisyonu Raporu, 4. Harb-i Umumide Mücahiddin-i Mevleviye Alayı, 5. Ömer Naci Bey), Notlar ve Dizin bölümlerinden meydana gelmektedir. Birbirinden ilginç fotoğrafların yer aldığı eserde bibliyografya bulunmamaktadır. Ekler Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı alanlarında birçok araştırmacı için değerli mehzadır. Ele alınan konuların coğrafi kapsamı ve stratejik özellikleri göz önüne alındığında, kitapta tek bir harita, savaş planı veya cephe krokisinin bulunmayışı hayret-i muciptir. Ciddi bir eksiklik teşkil ettiği düşünülen bu konuda ATASE Haritalar-Albümler koleksiyonundan yararlanılabilecek olunması aşikardır.

Yazarın, Teşkilat-ı Mahsusa'nın (TM) 1914-1916 yıllarında Almanya'daki eylemlerinden söz etmediği görülmektedir. Halbuki, TM mensuplarından Sebilürreşad dergisi başyazarı ve şair Mehmet Akif Ersoy ile İslam bilgini Şeyh Salih Tunusi'nin 17 Kasım 1914-18 Mart 1915'te Almanya'da buldukları propaganda ve rehabilitasyon faaliyetleri bilinmektedir. Adıgeçen görevliler, İngiltere, Fransa ve Rusya için cephede savaştırılan Müslüman askerlere Alman Genelkurmayı birimleri ile birlikte iki veçheli bir psikolojik hareket programı uygulamışlardır. Bunlardan birincisi cephe propagandası, ikincisi ise cephe propagandası sonunda Alman tarafına geçen veya savaşta esir düşen Müslüman askerlerin Osmanlı devleti ve halife adına kazanılması şeklinde tecelli etmiştir. Daha sonraki tarihlerde TM kanahyla bu amaçla Almanya'ya gönderilenler arasında Şeyh Abdülaziz Çavuş, Abdürreşid İbrahim, Halim Sabit ve Alimcan İdris gibi ajanlar vardır. Tetik'in bu kapsamda herhangi bir tespit bulunmaması ve bilgi ve belge sunmaması calib-i dikkattir.¹

Tetik keza TM'nin 1914-1916 yıllarında Romanya'daki faaliyetlerine hiç değinmemekte ve TM mensubu Hasan Tahsin'in (Osman Nevres Recep) İngiliz Balkan Komitesi yöneticile-

¹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için, Kadir Kon, "Birinci Dünya Savaşında Yeni Bilgiler Işığında Mehmet Akif'in Almanya Seyahati," *Toplumsal Tarih*, No. 217 (Ocak 2012), ss. 84-90.

rinden Noel ve Charles Buxton kardeşlere 15 Ekim 1914'te Bükreş'te örgüt emriyle bulunduğu suikast teşebbüsüne dair bir şey yazmamaktadır.²

Birinci Dünya Savaşının çıkışının 100. yılı idrak edilirken TM'nın ayrıntılı şekilde incelenmeye çalışıldığı bu kitap esas itibarıyla ATASE'de Osmanlı-İtalyan Harbi, Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi koleksiyonları ile Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki (BOA) Bab-ı Ali Evrak Odası, Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i Mahsus Müdiriyyeti, Dahiliye Nezareti Sicill-i İdare-i Umumiyesi, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdiriyyeti, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası, Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı, İrade Hariciye Evrakı ve İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi fonlarına dayanılarak kaleme alınmıştır. Ayrıca, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Takvim-i Vekayi ve Harb Mecmuasından yararlanılmıştır.

ATASE ve BOA belgelerinin kolay anlaşılması için sadeleştirilerek anlamın okuyucuya aktarılması yerinde olmuştur. Ayrıca, pek çok belge bir konu bütünlüğünde ele alınmıştır. Kelimeler doğru ve düzgün yazılmış; transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Dipnotlar zaman zaman metne açıklık getirmiştir.

17 Kasım 1913'te Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Enver Paşa'nın doğrudan şahsına bağlı olarak resmen kurulan ve bir adı da Umur-ı Şarkıyye Dairesi olan TM, ordudan ayrı, yarıaskeri gizli bir örgüt olup Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında İspanya'dan Hindistan'a uzayan geniş bir alanda 1916 yılı itibarıyla yaklaşık 30000 kişiye ulaşan personeliyle faaliyet göstermiştir. Bununla birlikte, örgüt giriştiği eylemlerin ağırlık noktalarını Kafkasya-İran ve Arap yörelerine teksif etmiştir. En çok üzerinde durulan ülke Mısır olmuştur. Şeyh Abdülaziz Çavuş İngilizlere karşı cihat-ı mukaddes ve itihat-ı İslam propagandalarının TM adına önemli bir rüknü olarak Mısır'da gayret sarfetmiştir. Bu ülke, milliyetçilik hareketlerinin ve İngilizlerle mücadelenin merkezi addedilmiştir. Mısır, İngilizlerce Sina, Filistin, Suriye ve Çanakkale'deki Osmanlı ordularına müteveccih saldırılar için son bir dayanak ve İslam birliği hareketinin batıya ve güneye yayılmasının önünde bir sed sayılmıştır. Ne var ki dönem hakkındaki kaynakların çoğunda TM'den söz edilmemekte, anıldığında ise verilen bilgiler son derece sınırlı kalmaktadır. Örgütün çaba ve eylemleri adeta bir esrar perdesine bürünmektedir.

Fırsatı ganimet bilen Vahakn Dadrian, Richard Hovannisian, Peter Balakian ve Raymond Kévorkian gibi Ermeni ve Taner Akçam, Uğur Ümit Üngör, Sait Çetinoğlu ve Ümit Kurt gibi Ermeni yanlısı yazarlar ve benzerleri somut bilgi ve belgelere dayanmaksızın TM'nin 1915 tehcirinin icrai organı olduğunu bazı olayları ters yüz ederek ve çarpıtarak ileri süregelmektedirler.³ Kafkas cephesinde TM'nin Erzurum-Artvin-Oltu-Kağızman böl-

² Hasan Tahsin ve Bükreş'teki suikast teşebbüsü hakkında geniş bilgi için, Ahmet Mehmetefendioğlu, "Teşkilatın İki Elemanı: Silahçı Hasan Tahsin'den Osman Nevres'e İki Hasan Tahsin," *Toplumsal Tarih*, No.185 (Mayıs 2009), ss. 32-38.

³ Bakınız, örneğin, Vahakn Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* (Providence, Rhode Island: Berghahn, 2nd rev. ed., 1997), pp. 236-237; idem,

ge yöneticisi olan Bahaettin Şakir adigeçenlerce sırf kişisel yorum ve tahmine dayanılarak ısrarla soykırımla suçlanmaktadır. Ermeni çevreler, kendi emel ve hedefleri doğrultusunda istismar malzemesi olarak kullandıkları TM hakkında Batı kamuoyu ve bilim camiasının aklını karıştırmakta ve kanaat odaklarını önemli ölçüde yanıltmaktadırlar. Ancak tehcirde TM'nin işlevi olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Bu vadiye kanıt olarak gösterilmeye çalışılan referanslar daha çok hatırat kabilindedir. Bu hatırat sahipleri, Ahmet Refik Altınay, *Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1919) ve Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 1, (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970) örneklerinde olduğu gibi, İttihat ve Terakki önderlerine garaz duyan ve siyasi tezvirat kampanyalarına katılanlar meyanındadır. Tetik'in değerli arşiv taraması bu kişilerin iddialarının geçersiz olduğunu sergilemektedir.

Tetik sayfa xi'de TM'nin etrafında örülen icraatlardan birinin de Ermeni tehciri olduğunu, hayal gücüyle bu meseleyle ilişkilendirilen örgütün bu konuda rol aldığına hep söylenildiğini ancak bunu gösteren belgelerin bir türlü ortaya konulmadığını belirtmekte ve bu iddiaların aksine tehcirin vuku bulduğu Haziran 1915-Şubat 1916 döneminde TM'nin tamamen dış operasyonlarla iştilig ettiğinin kayıtlarla sabit olduğunu vurgulamaktadır.

TM hakkında 1963 yılında ilk akademik araştırmayı üstlenen Amerikalı tarihçi Philip Stoddard da örgütün Ermeni tehcirinde hiçbir rol oynamadığını yazmaktadır.⁴ Stoddard'la 12 Mart 2001'de mülaki olan Guenter Lewy, adigeçenin hala aynı görüşü savduğunu bildirilmektedir.⁵

Osmanlı tarihi için Osman devletinin kendi kayıtları kadar yabancı evrakı da önemlidir. Tehcirin TM aracılığıyla yapıldığına dair, ATASE ve BOA'dan başka, Doğu Anadolu'nun önemli bir kısmını yaklaşık iki yıl işgal altında tutan Rusya başta olmak üzere, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Amerika Birleşik Devletleri arşivlerinde de belgeye rastlanmamıştır. Bu husus üzerinde etraflıca durmak gerekir. Tarih araştırmalarında belge birincil kaynaktır. Belge tüm tarihi kaynaklar arasında gerçeği en doğru yansıtanıdır. Belgenin ortaya koyduğu gerçek karşısında her türlü iddia değersiz kalır. Tarihte objektifliğin en önemli kıstası belgelerin kanıt olarak gösterilmesidir. Dolayısıyla belgesiz tarih yazılamaz ve olayların gerçek yönleri gün ışığına çıkarılamaz. Modern objektif histografyanın kurucusu Alman bilgini Leopold von Ranke'nin ilkeselleştirdiği gibi, tarih ancak belgelerle yazılabilir.

"The Role of the Special Organization in the Armenian Genocide during the First World War," in Panikos Panayi, ed., *Minorities in Wartime: National and Racial Groupings in Europe, North America and Australia during the Two World Wars* (Oxford: Berg, 1993), pp. 50-82.

⁴ Philip Stoddard, "The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa," doctoral dissertation, Princeton University, 1963. Türkçesi Tansel Demirel, *Teşkilat-ı Mahsusa: Osmanlı Hükümeti ve Araplar 1911-1918 (Teşkilat-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma)*, (İstanbul: Arba Yayınları, 1993).

⁵ Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide* (Salt Lake City, Utah: University of Utah Press, 2005), p. 291 fn91.

Belgelere dayanmayan münhasıran farazi önermelerden ibaret tarihyazımının olamayacağı bedihidir.⁶

Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt I: 1914-1916 'nın en dikkate şayan bölümünün 269 ve 391. sayfalar arasında ele alınan Kafkas Cephesi 1914-1915 olduğu muhakkaktır. Kafkaslar örgüt tarafından Orta Asya seferleri için sıçrama tahtası olarak tahayyül edilmiştir. Eylemler Trabzon'dan yönetilmiştir. Buraya Rusya içine hulul edecek elemanlar gönderilmiştir. Rusya'ya geçişler 2 Ağustos 1914'te ilan edilen seferberlikten önce başlamıştır. Bu iş gece kayıklarla yapılmıştır. Hopa ve Arhavi kayıkçıları aslen oralı olan birçok kişiyi Rus sınırları ötesine geçirmiştir. Çok etkili olan bu eylemler genişçe bir ağ kurulmasına müncer olmuştur. Hareket, Rusya içlerine mahallin ahvalini bilen yurtsever insanlar gönderip Osmanlı ordusu oraya girdiğinde bunlar aracılığıyla gerekli yardımcı örgütü kurmayı amaçlamıştır. Ayrıca, Rus ordularının hareketi izlenmek ve cephanelikleri ile depoları tahrip edilmek istenmiştir. Bunun için tahrip malzemesi de gönderilmiştir.

269-391. sayfalarda TM'nin 1915 Ermeni tehcirine methaldar olduğuna dair Osmanlı arşivlerinde hiçbir belge veya kayıt bulunmadığına işaret edilmektedir. ATASE ve BOA'daki tahrirat ve telgraf trafiği mevcut ortamın şu şekilde tebellür ettiğini göstermektedir. Bağlı olduğu Harbiye Nezaretinden veya diğer herhangi bir makamdan Ermeni nüfusun ülkenin güney vilayetlerine sevki doğrultusunda harekete geçmesi için TM'ye talimat verilmemiştir. TM müfrezelerinin Kafkas cephesindeki görevi müstevli Rus kuvvetleriyle çarpışan karargahı Erzurum'daki Üçüncü Orduya propaganda, keşif, istihbarat, karşıcassuluk ve sabotaj yöntemleriyle yardımcı olmaktan ibarettir. Gönüllü toplamakta bu cümledendir. Gayrınizamî harp ve düşmanı içinden çokertmek TM'nin hikmet-i vucüdüdür. 289 ve 301. sayfalarda da özellikle ifade edildiği gibi, amaç Rus ordusu gerisinde kalacak bütün Kafkas bölgesinde genel ayaklanma ve ihtilale zemin hazırlayacak şartları sağlamaktır. Ermeni nakillerinde Başkomutanlık Vekaleti dışında hiçbir askeri veya yarımaskeri birimin yetkili olmadığı hakkında Üçüncü Ordu Komutanlığınca bağlı birliklere gönderilen 19 Ağustos 1915 tarihli şu uyarı telgrafı konunun şumülü bakımından aydınlatıcıdır: "Kadın ve erkek ne yaşda olursa olsun hiçbir Ermeninin Karargah-ı Umuminin emri olmadan memleket haricine çıkarılmaması Başkumandanlık Vekalet-i Celilesince emredilmiştir." (sayfa 379) Nitekim 27 Mayıs 1915 tarihli Vakt-ı Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İtihaiz Olu-nacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın dördüncü maddesi işbu kanun ahkâmının uygulanmasından Başkomutanlık Vekili ve Harbiye Nazırını sorumlu tutmaktadır.

Öte yandan, Tetik'in sayfa xii'de de kabul ettiği üzere, araştırma TM'nin 1914-1916 yıllarındaki faaliyetlerini kronolojik sırayla yansıtmakla yetinip olaylar ve kişiler hakkında yorum yapmamakta ve gözlem ve değerlendirmede bulunmamaktadır. Asker ve sivil yetki-

⁶ Leopold von Ranke'nin tarihçiliği üzerine bakınız, Fritz Stern, ed., *The Varieties of History* (New York: Vintage Books, 2nd rev. ed., 1973), pp. 54-62; Georg Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge* (Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press, rev. and exp., 2005), pp. 24-30; Gerhard Weinberg, "The End of Ranke's History? Reflections on the Fate of History in the Twentieth Century," *Syracuse Scholar*, Vol. 9, No. 1 (1988), pp. 51-59.

liler hakkında gerekli kişisel ve mesleki bilgiler verilmemekte ve bunların önem dereceleri belirtilmemektedir. Büyük ölçüde ATASE ve kısmen de BOA belge, kayıt, cetvel, liste ve defterlerine dayanan metin tahlili olmaktan ziyade tasviri niteliktedir. Pek çoğu daha önce yayınlanmamış birinci el orijinal malzeme kullanılmasına rağmen yayın sentez ve analiz yönlerinden zayıftır. Olaylar sebep-sonuç ilişkilerine bağlanamamakta; illiyet rabitası kurulamamaktadır. Literatür karşılaştırılması ve eleştirisi yapılmamaktadır. Okur, Tetik'in sunduğu bilgilerin eski bilgileri ne ölçüde doğruladığını veya reddettiğini, şayet konunun uzmanı değilse, hiçbir şekilde anlamayacaktır. Bu durumda yazarın, müverrihlikten ziyade vakanüvislik yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu eleştirilerimiz kitabın mevcut haliyle de yararlı olabilme niteliğini azaltmamakta; eser okunmaya değer olma özelliğini korumaktadır. Yazarın mesaisi asılsız Ermeni iddialarını cerh etmeye ve gerçeğin savunulmasını güçlendirmeye matuf faaliyetlerde ciddi bir atılım olarak görülmelidir. Anılan iddialarla mücadelede daha etkin olunabilmesi için adigeçenin ortaya koyduğu belgelerin Batı dilinde ve tarih metodolojisine uygun şekilde derinlemesine teşrihi gerekecektir. Bunun titizlik ve özenle yapılması ve kitabın Batı ülkelerinde yayınlanması yararlı olacaktır.

Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt: I: 1914-1916'nın yayınlanması isabetli olmuştur. Yazar, bu alanda araştırma üstlenenlere yeni ufuklar açmakta, bugüne kadar kullanılmamış arşiv malzemesini gün ışığına çıkarmaktadır. Ayrıca, böyle bir hizmetin ilk defa ifa edilmiş olması da kayda değer bir muvaffakiyettir. Çalışmanın kaleme alınmasında hiç şüphesiz Tetik'in arşiv tecrübesinin önemli rolü olmuştur. Burada zikredilmesi gereken bir husus ta kitabın mükemmel bir baskısının olduğudur.

Bu eserle günümüzde hakkında hararetli tartışmalar yapılan TM'nin bilinmeyen birçok sorumlulukları hakkındaki sorulara cevap bulmak ve Osmanlı tarihinde çarpıtılan bazı gerçekleri ortaya çıkarmak kolaylaşacaktır. Tetik'in sisle örtülü örgütün 1917-1918 yıllarındaki faaliyetlerini kapsayan diğer ciltleri biran önce çıkarması ve yeterince araştırılmayan bir alanda tahakkuk ettirilen bu projenin daha kapsamlı, sistematik ve eleştirel girişimleri yol açması dilenir.

Yücel GÜÇLÜ

